

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

ISSUES OF ENSURING FAIR COMPETITION CREDITORS IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS

Король В.І., д.ю.н., старший науковий співробітник,
завідувач відділу міжнародного приватного права

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України*

Полухович В.І., д.ю.н., старший науковий співробітник,
завідувач відділу правової взаємодії бізнесу і держави

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України*

Сучасне українське законодавство про банкрутство не врегульовує належним чином процес виникнення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства, незважаючи на те, що це явище може призводити до рейдерських захоплень підприємств та становити велику небезпеку для економіки країни. Метою цього дослідження є виявлення ознак монопольного становища кредиторів, визначення його впливу на процедуру банкрутства та формулювання пропозицій щодо зміни законодавства для забезпечення добросовісної конкуренції кредиторів. У роботі надано характеристику процедури банкрутства, яка за своєю сутністю є конкурсним процесом, де має місце конкуренція вимог кредиторів, у якому кредитори змагаються між собою з метою задоволення своїх вимог, реалізуючи відповідні привілеї та пріоритетність. Зауважено, що за наявності конкуренції завжди існуватиме ймовірність виникнення монополії, оскільки її поява стає самоціллю функціонування суб'єктів конкуренції. При цьому монополії у процедурі банкрутства можуть бути у формах звичайної та природної.

Доводиться, що у процедурі банкрутства конкуренція між кредиторами є матеріально-процесуальною з елементами економічної. До того ж в обох випадках метою зазначених типів конкуренції ставатиме задоволення майнових інтересів. Однак, якщо при економічній конкуренції інтереси полягатимуть в отриманні грошового прибутку, то при *bona fides* кредиторів у матеріально-процесуальній конкуренції у процедурі банкрутства майнові інтереси зводитимуться до повного або ж максимально можливого задоволення грошових вимог.

Аргументовано, що встановлення монополії, може здійснюватись у позитивний чи негативний спосіб, хоч і безапелювано свідчитиме про злий умисел кредитора, однак являтиме собою скоріше позитивне явище, оскільки таким шляхом кредитор, що прагне отримати монопольне становище, діятиме в інтересах процедури банкрутства – або допомагати відновлювати платоспроможність боржника, або погашати його майнові зобов'язання перед іншими кредиторами з метою збільшення свого впливу на представницькі органи кредиторів.

Зауважено, що суд та арбітражний керуючий повинні здійснювати контроль та унеможливити виникнення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства. Арбітражний керуючий є залежним від представницьких органів кредиторів, тому за своїм правовим статусом така особа завідомо процесуально ослаблена та неспроможна не допустити виникнення монополії.

Відповідно, авторами статті запропоновано внести зміни до законодавства, установивши в Кодексі України з процедур банкрутства додаткові повноваження суду щодо недопущення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства.

Ключові слова: процедура банкрутства, банкрутство, кредитор, неплатоспроможність, конкурсний процес, конкуренція, монополія, монопольне становище.

Modern Ukrainian bankruptcy legislation doesn't properly regulate the process of the emergence of a monopoly position of a creditor in the bankruptcy procedure, despite the fact that this phenomenon can lead to raider seizures of enterprises and pose a great danger to the country's economy. The purpose of this study is to identify signs of a monopoly position of creditors, determine its impact on the bankruptcy procedure and formulate proposals for amending the legislation to ensure fair competition of creditors. The study provides a description of the bankruptcy procedure, which is essentially a competitive process, where exists a competition between creditors' claims, in which creditors compete with each other in order to satisfy their claims, realizing the corresponding privileges and priority. It is noted that in the presence of competition, there will always be a probability of the emergence of a monopoly, since its emergence becomes the main target of the functioning of competing subjects. At the same time, monopolies in the bankruptcy procedure can be in the forms of ordinary and natural.

It is proved that in the bankruptcy procedure the competition between creditors is material-procedural with elements of economic. Moreover, in both cases the purpose of the specified types of competition will be satisfaction of property interests. However, if in economic competition the interests will consist in obtaining monetary profit, then with *bona fides* of creditors in material-procedural competition in the bankruptcy procedure, the property interests will be reduced to full or maximum possible fulfillment of monetary claims.

It is argued that the establishment of a monopoly can be carried out in a positive or negative way, despite the fact, that it will undoubtedly indicate the creditor's malicious intent, it will rather be a positive phenomenon, since in this way of the seeking to obtain a monopoly position, creditor will act in the interests of the bankruptcy procedure – either to help restore the debtor's solvency, or to repay his monetary obligations to other creditors in order to increase his influence on the representative bodies of creditors.

It is noted that the court and the arbitration manager must exercise control and prevent the emergence of a creditor's monopoly position in the bankruptcy procedure. The arbitration manager is dependent on the representative bodies of the creditors, therefore, by his legal status, such a person is knowingly procedurally weakened and unable to prevent the emergence of a monopoly.

Accordingly, the authors of the article propose to improve the legislation by establishing in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures additional powers of the court to prevent the monopoly position of the creditor in the bankruptcy procedure.

Key words: bankruptcy procedure, bankruptcy, creditor, insolvency, competitive process, competition, monopoly, monopoly position.

Актуальність. Конкурсний процес невідповідно отримав свою назву. Від самого зародження він мав на меті врегулювати задоволення кредиторських вимог неплатоспроможним боржником в умовах недостатності його майна. З огляду на це конкурсний процес передбачає існування конкурсу (конкуренції) між кредиторами та їхніми вимо-

гами, що, безумовно, супроводжується недобросовісною поведінкою учасників такого конкурсу з метою «випередження конкурентів».

Сучасне українське законодавство про банкрутство не врегульовує належним чином процес виникнення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства,

незважаючи на те, що це явище може призводити до рейдерських захоплень підприємств та становити велику небезпеку для економіки країни.

Законодавче регулювання унеможливлення виникнення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства може бути сформоване шляхом наукового дослідження проблематики забезпечення добросовісної конкуренції кредиторів під час процедури банкрутства.

Проблеми конкурсного процесу, або процедури банкрутства, зокрема щодо правового статусу кредиторів та їхніх представницьких органів, досліджували такі вчені, як А. Бутирський, І. Бутирська, І. Вечірко, Л. Грабован, Б. Поляков, Р. Поляков, В. Радзивілюк, та інші.

Разом із тим питання щодо монопольного становища кредиторів у процедурі банкрутства залишилося поза увагою науковців, що обумовлює необхідність його дослідження в цьому аспекті.

Метою статті є виявлення ознак монопольного становища кредиторів, визначення його впливу на процедуру банкрутства та формулювання пропозицій щодо зміни законодавства для забезпечення добросовісної конкуренції кредиторів.

Виклад основного матеріалу. Ліквідація юридичної особи, суб'єкта господарювання, є невід'ємною частиною її життєвого циклу. Під час свого функціонування на ринку товарних послуг підприємство перебуває під особливим захистом держави від недобросовісних дій конкурентів. Зокрема, цьому питанню присвячені Закон про захист економічної конкуренції [1], Закон про Антимонопольний комітет України [2], Закон про природні монополії [3] тощо.

Однак Верховний Суд (далі – ВС) [4, с. 16], у тому числі в п. 7.7 постанови Касаційного господарського суду (далі – КГС) ВС від 12 березня 2024 року у справі № 908/2344/23 [5], неодноразово зазначав: «... з моменту порушення стосовно боржника справи про банкрутство він перебуває в особливому правовому режимі, який змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника, зокрема з його кредиторами, змінює правовий режим майна боржника тощо» [5].

Ураховуючи наведене, під час процедури банкрутства антимонопольне законодавство не може бути застосоване повною мірою. Щонайменше, для його застосування необхідне існування ринку товарів, тобто сфери обороту товарів, до того ж, як вдало відзначає Б. Поляков, «...відносини неспроможності не мають на меті отримання прибутку» [6, с. 68].

На превеликий жаль, описані обставини в жодному разі не виключають імовірності виникнення монополії суб'єкта господарювання безпосередньо у процедурі банкрутства.

Зазначене обумовлене тим, що у процедурі банкрутства, яка за своєю сутністю виступає конкурсним процесом, як і під час здійснення господарської діяльності, природно виникає конкуренція.

Конкурс за своєю суттю – це конкуренція вимог кредиторів, де кредитори змагаються між собою з метою задоволення своїх вимог, реалізуючи відповідні привілеї та пріоритетність.

Л. Грабован із цього приводу доречно зазначає: «Вагомим завданням правової організації процедури банкрутства, що свідчитиме про його ефективність, є побудова таких стимулюючих, обмежувальних та заборонних приписів, які максимізують задоволення вимог кредиторів. Зокрема, у законодавстві про банкрутство мають враховуватися ризики поштучного продажу майна банкрута, монополізації ринку та усунення конкурентів із використанням процедур санації та придбання цілісних майнових комплексів підприємств конкурентами, використання банкрутом фіктивних кредиторських зобов'язань із метою зменшення перспектив задоволення вимог реальних кре-

диторів, розбалансування конкурсного процесу, коли очікування кредиторів на бодай часткове задоволення власних вимог дестабілізує розпорядчі та інші процедури тощо» [7, с. 12].

Якщо під час здійснення господарської діяльності на ринку послуг виникатиме економічна конкуренція, то у процедурі банкрутства така конкуренція між кредиторами буде матеріально-процесуальною з елементами економічної. До того ж в обох випадках метою зазначених типів конкуренції ставатиме задоволення майнових інтересів. Однак, якщо при економічній конкуренції ці інтереси полягатимуть в отриманні грошового прибутку, то при *bona fides* кредиторів у матеріально-процесуальній конкуренції у процедурі банкрутства наявні майнові інтереси зводитимуться до повного або ж максимально можливого задоволення власних грошових вимог. Водночас при *mala fides* останніх їхньою метою, як і при звичайній економічній конкуренції, ставатиме отримання прибутку.

Джо С. Баін зазначав: «*Monopoly and competition, basic factors in the structure of economic markets*» [8] (Монополія та конкуренція є базовими факторами у структурі економічних ринків). Ураховуючи наведене, за наявності конкуренції завжди існуватиме ймовірність виникнення монополії, оскільки поява останньої стає самоціллю функціонування суб'єктів конкуренції. Розглянемо можливі прояви такої монополії.

Для розуміння проявів монополістичного становища кредитора у процедурі банкрутства необхідно визначити можливі сфери його впливу. Вплив кредиторів на процедуру банкрутства може мати як індивідуальний, так і колективний характер.

До способів індивідуального впливу слід віднести ті заходи впливу, які доступні кредиторам у випадку індивідуальної дії, до прикладу: подання клопотання щодо призначення судом розпорядником майном певної кандидатури арбітражного керуючого в разі ініціювання провадження у справі про банкрутство, подання заперечень щодо грошових вимог інших кредиторів або спростування майнових дій боржника за ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) [9], оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку тощо.

Що стосується способів колективного впливу, то до них належать ті заходи впливу, які можуть бути застосовані винятково за ініціативою органів самоуправління кредиторів, до прикладу: формування комітету кредиторів зборами кредиторів, схвалення плану санації боржника, подання клопотання про введення наступної процедури банкрутства чи про продовження чи скорочення процедури санації або розпорядження майном, ініціювання питання призначення чи припинення повноважень арбітражного керуючого тощо.

Важливо зазначити, що деякі засоби індивідуального впливу кредиторів на процедуру банкрутства можуть бути застосовані декількома кредиторами одночасно, утім, у такому випадку їх все одно не варто вважати колективними, адже за своєю сутністю вони залишаються незмінними у зв'язку з їх доступністю для індивідуального застосування. Отже, наявність монополії в цьому випадку виключається з об'єктивних причин неможливості її виникнення в середовищі, у якому вона не здатна надати переваги.

Не викликає здивування і факт більшої значимості та впливу колективних засобів. Із цього приводу Б. Поляков писав: «Значення представницьких органів полягає в тому, що всі дії від імені кредиторів здійснюються цим органом, та поза ними жоден кредитор не має права вимагати від боржника задоволення власних майнових вимог» [10, с. 62].

З огляду на це, якщо органи самоуправління являють собою уособлення спільності кредиторів, то, звичайно, до їх компетенції належатимуть найважливіші питання. Саме таке

середовище є сприятливим для виникнення монополії. Той, хто матиме контроль над представницькими органами самоуправління кредиторів, матиме контроль над інтересами не тільки окремих кредиторів, а над усіма кредиторами.

Щоб зрозуміти можливості заволодіння контролем над органами самоуправління кредиторів, необхідно розглянути способи їх формування та прийняття рішень.

Положеннями ч. 1 ст. 48 КУзПБ встановлено, що право вирішального голосу мають кредитори, вимоги яких визнані господарським судом за результатами попереднього засідання. Кількість голосів визначається ч. 4 ст. 48 КУзПБ та логічно дорівнює сумі їхніх вимог, однак у 2025 році зникне згадка про кратність у 1000 грн, кратність визначатиметься однією гривнею, оскільки наберуть чинності зміни, передбачені Законом України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації» [11].

Частина 9 ст. 48 КУзПБ встановлює порядок прийняття рішень органами самоуправління кредиторів більшістю голосів. Ще у 2021 році М. Микієвич і Р. Поляков висловлювали позицію щодо вразливості цього аспекту: «Першочергово слід відійти від “прив’язки” прийняття рішень комітетом кредиторів до кількості голосів. На нашу думку, варто поєднати кількість голосів із кількістю голосуючих кредиторів. Такий механізм є значно складнішим за існуючий, а тому краще підійде для комітету кредиторів, оскільки при зборах кредиторів наявна велика кількість кредиторів. Наявність саме такого механізму ми пояснюємо тим, що комітет кредиторів спрямований на представництво інтересів кредиторів боржника, а не лише одного кредитора із більшістю голосів» [12, с. 68].

У 2023 році законодавець вводить частково подібне до запропонованого регулювання. Зокрема, Законом України від 20 березня 2023 року № 2971-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [13] додає новий абзац до ч. 9 ст. 48 КУзПБ, у якому зазначає про необхідність дотримання органами управління кредиторів особливої процедури під час вирішення питання про перехід до процедури санації боржника. Водночас рішення щодо решти питань приймаються більшістю голосів.

Сама по собі формула прийняття рішення більшістю голосів є вразливою щодо монополії, оскільки кредитор із найбільшими вимогами буде наділений найбільшим впливом на процедуру банкрутства. Безумовно, у цьому випадку таке регулювання пояснюється забезпеченням справедливості, адже, звичайно, кредитор з великими вимогами справедливо претендуватиме на більший вплив, ніж кредитор із меншими. З огляду на це можемо говорити про створення монополії в конкурсному процесі.

Така монополія *ipso facto* потребує особливого контролю та регулювання. Чимало кредиторів прагнуть зайняти домінуючу позицію у процедурі банкрутства. Цього можливо досягти двома різними способами – негативним та позитивним.

Негативний спосіб отримання монопольного становища у процедурі банкрутства проявлятиметься в намаганні досягти невизнання грошових вимог в інших кредиторів. При такому способі, звісно, існує цікава особливість – при усуненні всіх конкурентів боржник знову може стати платоспроможним, адже кількість його зобов’язань зменшиться.

Позитивний спосіб отримання монопольного становища полягає в надбанні вимог інших кредиторів. Такий спосіб віддалено нагадує інститут *jus delendi*, який, як зазначає Р. Поляков, «... передбачає надання усього майна боржника кредитору з найменшими вимогами, коли останній, зі свого боку, мав задовільнити майнові вимоги усіх інших кредиторів боржника. Якщо цей кредитор від-

мовлявся від такої участі, то він втрачав право вимоги до боржника, і в такому випадку майно останнього передавалося на тих самих умовах наступному кредитору із найменшими вимогами» [14, с. 107].

В обох випадках сам процес намагання одного із кредиторів боржника отримати монопольне становище у процедурі банкрутства матиме виключно позитивний ефект, оскільки сприятиме або відновленню платоспроможності боржника (при негативному способі), або ж повному і передчасному (до моменту розподілу майна) задоволенню кредиторських вимог (при позитивному способі).

На протигагу цьому саме ж досягнення мети кредитором – встановлення монопольного становища, матиме негативний ефект, для розуміння якого не варто вдаватися до глибокого аналізу, адже його демонструє таке риторичне питання: навіщо було досягати монопольного становища, якщо це не принесе додаткової вигоди? Тому досягнення монополії – це прояв *mala fides* кредитора.

А. Бутирський зазначає: «Справедливе задоволення вимог кредиторів – це те, заради чого останні ініціюють справу про банкрутство» [15, с. 25].

Отже, постає питання: хто та як може і має контролювати процес встановлення монополії та унеможливити її настання у процедурі банкрутства?

Р. Поляков зазначає: «Всеспільність – це такий принцип, за яким спільність кредиторів в універсальному судовому провадженні за допомогою арбітражного керуючого та під судовим контролем має право задовольнити відповідно до черговості та привілеїв свої заявлені та визнані судом вимоги за рахунок спільного майна, відступленого їхнім спільним боржником та включеного до конкурсної (ліквідаційної) маси» [16, с. 53]. Цей автор також звертає увагу, що «... контроль та представництво над конкурсним процесом здійснює суд у порядку *judicium universale* (універсального судочинства)» [16, с. 52].

Ураховуючи наведене, маємо висловити думку, що саме суд та арбітражний керуючий повинні здійснювати контроль і унеможливити виникнення монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства. Як зазначала І. Бутирська, з відкриттям провадження у справі про банкрутство «... активну роль у цьому процесі вже відіграють господарський суд та арбітражний керуючий» [17, с. 24].

Разом із тим, як було зазначено вище, арбітражний керуючий є залежним від представницьких органів кредиторів, тому за своїм правовим статусом ця процесуальна особа завідомо процесуально ослаблена та неспроможна не допустити виникнення монополії.

Таким чином, контроль за недопущенням монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства цілковито «лягає на плечі» суду.

Наголошуємо, що сучасне законодавство у сфері банкрутства не встановлює додаткових правових засобів боротьби із кредитором-монополістом. Тому при настанні монопольного становища кредитора суд ризикує втратити свою самостійність та перетворитись на «служу» монополіста, адже останній набуває такого впливу на саму процедуру, який за своєю могутністю максимально наближується до судового.

При цьому згадана вище пропозиція Р. Полякова щодо необхідності врахування під час голосування у кредиторських органах самоуправління не тільки кількості голосів, а й кількості тих, хто голосував, навряд чи може вирішити описану проблему. Зокрема, ця пропозиція розв’язуватиме проблему із природною монополією у процедурі банкрутства, тобто монополією, яка фактично зародилась до відкриття провадження у справі та не спричинена штучними чинниками, направленими на встановлення монополії. Однак у цьому випадку природна монополія не становитиме значної загрози, оскільки такий кредитор-монополіст, швидше за все, буде позбавлений злого умислу.

Найгостріша ситуація виникає саме зі «штучною» монополією, тобто монополією, створеною кредитором зі злим умислом під час здійснення (або незадовго до відкриття) процедури банкрутства. У такому випадку недобросовісний кредитор (який, можливо, є навіть дружнім до боржника) може забезпечити собі монопольне становище, використовуючи позитивний та негативний способи, та створити дружніх кредиторів.

У такому випадку необхідно встановити в Кодексі України з процедур банкрутства додаткові повноваження суду щодо недопущення зловживання монопольним становищем кредитора у процедурі банкрутства. Зокрема, передбачити можливість для скасування рішення представницького органу кредиторів, якщо воно, на думку суду, ухвалено безпосередньо на користь інтересам кредитора-монополіста з метою зловживання ним своїми правами, для завдання шкоди майновим інтересам іншим кредиторам або боржнику.

І, як справедливо зазначає Л. Грабован, «... будь-який Закон може бути ефективним тільки у випадку його добросовісного виконання сторонами, органами державної влади, всіма учасниками процесу та відпрацювання однакової практики його застосування судами та розробки ефективної системи протидії зловживанням у цій сфері» [18, с. 49].

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

У процедурі банкрутства, яка за своєю сутністю є конкурсним процесом, як і під час здійснення господарської діяльності, природно виникає конкуренція.

Конкурс за своєю суттю – це конкуренція вимог кредиторів, де кредитори змагаються між собою з метою задоволення своїх вимог, реалізуючи відповідні привілеї та пріоритетність.

Конкурсний процес, де має місце конкуренція кредиторських вимог, беззаперечно, створює найсприятливіший клімат для виникнення монополії кредитора.

Якщо під час здійснення господарської діяльності на ринку послуг виникатиме економічна конкуренція, то у процедурі банкрутства така конкуренція між кредиторами є матеріально-процесуальною з елементами еконо-

мічної. До того ж в обох випадках метою зазначених типів конкуренції ставатиме задоволення майнових інтересів. Однак, якщо при економічній конкуренції інтереси полягатимуть в отриманні грошового прибутку, то при *bona fides* кредиторів у матеріально-процесуальній конкуренції у процедурі банкрутства майнові інтереси зводитимуться до повного або ж максимально можливого задоволення власних грошових вимог.

За наявності конкуренції завжди існуватиме ймовірність виникнення монополії, оскільки її поява стає самоціллю функціонування суб'єктів конкуренції.

При цьому монополії у процедурі банкрутства можуть бути у формах звичайної та природної.

Природна монополія є має менший рівень небезпеки, бо діяльність природних монополій достатньо нормативно врегульована.

Натомість ситуативне встановлення монополії являтиме собою скоріше позитивне явище, оскільки таким шляхом кредитор, що прагне отримати монопольне становище, діятиме в інтересах процедури банкрутства – або допомагати відновлювати платоспроможність боржника, або погашати його майнові зобов'язання перед іншими кредиторами з метою збільшення свого впливу на представницькі органи кредиторів.

Суд та арбітражний керуючий повинні здійснювати контроль та по можливості запобігати виникненню монопольного становища кредитора у процедурі банкрутства. Арбітражний керуючий є залежним від представницьких органів кредиторів, тому за своїм правовим статусом така особа завідомо процесуально ослаблена та неспроможна не допустити виникнення монополії.

Досягнення кредитором монополії означатиме можливе ускладнення задоволення вимог всіх кредиторів в процедурі банкрутства, тому суд має вживати заходів для попередження виникнення такого становища. Для цього пропонуємо внести зміни до Кодексу України з процедур банкрутства, передбачивши додаткові повноваження суду, які нададуть можливість контролю та унеможливлення безпідставного виникнення монопольного становища у кредитора в процедурі банкрутства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.
2. Про антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>.
3. Про природні монополії : Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>.
4. Огляд правових висновків Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KGS_bankrystvo_07_12_2021.pdf.
5. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 12 березня 2024 року у справі № 908/2344/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118002687>.
6. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2011. 560 с.
7. Грабован Л. І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 26 с.
8. Joe S. Vain. Monopoly and competition. URL: <https://www.britannica.com/money/monopoly-economics>.
9. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
10. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін-Юре», 2003. 440 с.
11. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації : Закон України від 19 вересня 2024 року № 3985-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-20#Text>.
12. Микієвич М., Поляков Р. Порівняльно-правовий аналіз правового статусу кредиторів та їхніх органів самоуправління у процедурі банкрутства (неспроможності) за правом України та Німеччини. *Право України*. 2021. № 4 С. 57–70. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001416576>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 20 березня 2023 року № 2971-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#Text>.
14. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.
15. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова* : матеріали круглого столу (8 лютого 2019 р., м. Київ) / наук. ред. В. А. Устименко; НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 23–27.
16. Поляков Р. Б. Порівняльно-правовий аналіз процедури банкрутства (неспроможності) в Україні, Англії, Німеччині та Франції : монографія. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2024. 568 с.

17. Бутирська І. А. Провадження у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 4. С. 23–32.

18. Грабован Л. І. Захист прав кредиторів у Кодексі України з процедур банкрутства. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27 черв. 2019 р., м. Одеса) / ред. кол. : С. В. Ківалов (голова), О. П. Подцерковний (голова), М. Д. Василенко та ін. Одеса : Фенікс, 2019. С. 43–49.